

Suicidološke dimenzije zanikanja

ROBERT ORAVECZ*

Psihiatrična bolnišnica Ormož, Ormož

Povzetek: Avtor v svojem članku povzame tradicijo suicidoloških raziskav suicidalnih zapisov, ter predstavi lastno raziskavo primerjalne analize suicidalnih zapisov in poslovilnih pisem domoljubov, ustreljenih med II. svetovno vojno na Slovenskem. Avtor je opravil analizo vsebine 50-ih suicidalnih zapisov ter 45 poslovilnih pisem, napisanih v slovenskem jeziku. Poleg strukturnih značilnosti je raziskava zajela tudi jezikoslovne in psihološko relevantne elemente omenjenih tekstov. V sklopu interpretacije raziskovalnih rezultatov je avtor izpostavil pomembnost in diskurzivni potek rekonstrukcije povezav med pisci poslovilnih pisem in njihovimi skupnostmi. Obenem pa je opisal model dekonstrukcije povezav med posameznikom, piscem suicidalnih zapisov, in njegovega okolja. Ta model ponuja perspektive v razumevanju intencionalnosti zanikanja v suicidalnih zapisih.

Ključne besede: poslovilna pisma, suicidalni zapis, zanikanje, dekonstrukcija, analiza vsebine

Suicidological dimension of negation

ROBERT ORAVECZ

Psychiatric Hospital Ormož, Ormož, Slovenia

Abstract: The author summarizes the tradition of suicide notes research, and presents the research results of a comparative content analysis made on suicide notes and farewell letters of Slovene patriotes, executed during the World War II. The sample contained 50 suicide notes and 45 farewell letters written in Slovene language. The study stresses the role of linguistic variables and elements of psychological relevance. The author exposes the importance of discourse-related process, which determines the dynamics of interpersonal relations between authors of farewell letters and their relatives, as well as the process of reality deconstruction, observed in many suicide notes. The model presented in the article offers some new perspectives in understanding the intentionality of negation in suicide notes.

Key words: farewell letters, suicide notes, negation, deconstruction, content analysis

CC=3230 3140

*Naslov / address: Robert Oravec, dr. med., spec. psihiat., Psihiatrična bolnišnica Ormož, Ptujška c. 33, 2270 Ormož, Slovenija, e-mail: robert.oravec@guest.arnes.si

Zgodovina raziskav suicidalni zapisov

Po podatkih O'Donnella (O'Donnel, Farmer in Catalan, 1993) in Leenaarsa (1988) so prve publikacije o suicidalnih zapisih (Suicide Notes) samomorilcev nastale v drugi polovici XIX. stoletja. Čeprav so ta besedila izredno zanimiva za proces razumevanja poteka predsamomorilnega procesa, so vseeno precej redke publikacije, ki se ukvarjajo s problematiko suicidalnih zapisov. Po nekaterih podatkih (O'Donnel in dr., 1993) je bilo do leta 1993 publiciranih le okoli 70 člankov, ki se nanašajo na tovrstne spise samomorilcev. V Slovenskem znanstvenem prostoru do sedaj še nihče ni pokazal zanimanja za tovrstne raziskave. Tudi sam sem našel v bibliografski bazi na Mednetu le nekaj več od 70 člankov. K relativni neraziskanosti suicidalnih zapisov vsekakor prispeva tudi precej problematična dosegljivost tovrstnih tekstov. O tem poročajo avtorji iz Srednje Evrope in ZDA (Neisser, 1988; O'Donnel in dr., 1993; Oravec, 1999; Osváth, Fekete in Tiringier, 1996). Z druge strani so raziskave zapisov samomorilcev, narejeni v 50-ih in 60-ih letih (Schneidman in Farberow 1957), obetale precejšen prispevek k razumevanju samomorilnosti. Vendar se ti obeti pozneje niso uresničili in je začetno navdušenje raziskovalcev kar precej usahnilo.

Raziskave poslovilnih pisem so tekom zadnjih desetletij potekale v več smereh: Sheidman in Farberow (1957) sta konec 50-ih let zasnovala znanstven projekt z namenom, da bi primerjala suicidalne zapise samomorilcev z "navideznimi" suicidalnimi zapisi "zdravih" prostovoljcev, ki so ustrezali demografskim podatkom samomorilcev. Avtorja sta izdelala znanstveno metodologijo za primerjanje teh besedil predvsem z aspekta "kognitivnega sloga" samomorilcev. Sistem opazovanih spremenljivk je bil precej zapleten in razvejan. Čeprav sta avtorja vložila veliko navora v razkrivanje psiholoških značilnosti oziroma posebnosti piscev suicidalnih zapisov, rezultati vseeno niso veliko prispevali k razumevanju človeške samomorilnosti. Vseeno so se vsa ta desetletja Sheidmanova "pravi" in "navidezni" zapisi ohranili kot "preizkusni kamen" za nove generacije suicidologov, ki naj bi poskušali najti sistem kriterijev, s pomočjo katerega bi z veliko gotovostjo ločili "prave" zapise od "navideznih". Še leta 1991 Lester (1991a, 1991b) poroča o neuspešnem poskusu, da bi našel osebnostne značilnosti, s pomočjo katerih bi lahko z gotovostjo razlikovali "prave" od "nepravih" Shneidmanovih suicidalnih zapisov. Sicer pa je zelo zanimiva ugotovitev Lesterja, da so nekateri prostovoljci, nepoučeni v suicidologiji, sposobni učinkovito razlikovati "prave" zapise od "nepravih". Skrivnost njihove sposobnosti še ni razkrita (Lester, 1991a, 1991b).

Nekateri avtorji so poskušali najti značilne razlike med tistimi samomorilci, ki so za seboj pustili pisna sporočila ter tistimi, ki tega niso storili. Tudi tovrstne raziskave so se pokazale kot slepa ulica, namreč avtorji niso razkrili nobenih značilnih razlik med omenjenima podpopulacijama samomorilcev. Beck (Heller, 1996) je uspel ugotoviti le to, da tisti samomorilci, ki pustijo za seboj suicidalne zapise, bolj redko jemljejo droge in imajo večji besedni zaklad (Heller, 1996). Še najbolj zanimive in obetavne so tiste raziskave suicidalnih zapisov, ki temeljijo na vsebinski analizi besedil in izhajajo iz

sodobnih teoretičnih konceptov humanističnih znanosti. Poznamo več takšnih poskusov. Eden od najbolj dejavnih suicidologov, ki se ukvarja s problematiko suicidalnih zapisov, je Antoon A. Leenaars iz Kanade. Njegove raziskave temeljijo na znanstveni dejavnosti Shneidmana in Farberowa. Namreč, Leenaars (1988) je na podlagi njihovih suicidoloških publikacij konstruiral 50 stavkov, ki jih imenuje "Protocol Sentences" in vsebujejo izjave v smislu "Jaz te ljubim", "Jaz čutim hudo psihično bolečino", "Jaz se čutim brez pomoči in brez upanja", "To je edina pot zame". Neodvisni ocenjevalci potem preizkusijo, kateri stavek "ustreza" oziroma je relevanten za določen suicidalni zapis. Z omenjeno metodo je raziskoval različne populacije samomorilcev, ki so pustili za seboj zapise. Leenaars je izpeljal celo vrsto raziskav (Leenaars, 1988, 1992; Leenaars in Lester, 1988) in je ugotovil, da suicidalni zapisi vsebujejo elemente, ki se nanašajo na intrapsihične in interpersonalne koncepte samomorilnosti. Med temi s mu zdijo najbolj relevantni koncepti samomorilnosti po Leenaarsu:

Intrapsihični:

- hude psihične bolečine
- kognitivna zoženost
- neposredni izrazi
- nesposobnost prilagoditve
- jaz

Interpersonalni:

- interpersonalni odnosi
- rejekcija in agresija
- identifikacija

Takšno videnje suicidalnih zapisov pravzaprav le potrjuje že znane suicidološke teze iz šestdesetih let. Ti namreč razkrivajo zelo značilno pedsamomorilno dogajanje v smislu procesa, ki potem pripelje do samomorilnega dejanja. Določene elemente "presuicidalnega sindroma" lahko prepoznamo tudi v relevantnih "protokolarnih" stavkih. Leenaars je precej pomemben tudi zato, ker je eden od prvih suicidologov, ki se je posvetil tudi transkulturalni analizi besedil, povezanih s samomorom. Primerjal je namreč suicidalne zapise iz Kanade in ZDA (Leenaars, 1992).

Transkulturno zasnovane raziskave

Prvi raziskovalec, ki je spoznal razliko v samomorilnosti pripadnikov različnih kultur, je Emile Dürkheim (1967). Uporabil je svojo statistično metodologijo za raziskavo značilnosti samomorilcev v Švici. Njegovim primarnim raziskavam so sledile še mnoge druge, ki so razkrivale demografske in kulturološke razlike različnih vzorcev samomorilcev. Tako se je ugotovilo, da pripadniki določenih ljudstev kažejo visoko stopnjo samomorilnosti, druge pa nizke. Prav tako se je pokazalo, da je nasilje (izraženo

v stopnji hujših kaznivih dejanj zoper človeško življenje) pri večini narodov obratno sorazmerno v odnosu na samomorilnost.

V zadnjih desetletjih se pozornost suikidologov obrača tudi v smer razkrivanja zakonitosti, kako se diskurz samomorilnosti zrcali v medijih, v vsakdanji govorici, v presuicidalnih manifestacijah, pa tudi v umetniških delih, relevantnih za problematiko samomorilnosti. Tako so se v začetku osemdestih let določeni Madžarski suikidologi lotili analize besedil, povezanih s samomorilnostjo. Pri tem so se poslužili drugačnih teoretičnih konceptov kot Leenaars ali Shneidman. Kézdi (1990) je adaptiral Weintraubovo (1981) metodo, ki je prvotno služila za vsebinsko analizo različnih političnih in znanstvenih besedil. Na ta način je Kézdi izoblikoval sistem spremenljivk, ki sestoji iz devet semiotično oziroma semantično strukturiranih kriterijev. (Kézdi, 1986). Te spremenljivke so:

- 1- distancirajoče, ne-osebne izjave
- 2- osebne izjave
- 3- zanikanje, izgube
- 4- vrednostne sodbe ("labeling")
- 5- ambivalenca
- 6- izjave ki se nanašajo na naslovnika ali na odnose z njim, inštrukcije
- 7- racionalizacije, intelektualizacije
- 8- izjave, ki se nanašajo na emocionalno stanje
- 9- izjave, ki nosijo neposredno avtodestruktivnost.

S pomočjo teh spremenljivk je team njegovih sodelavcev "kodiral" določena besedila. Pri tem niso upoštevali le posameznih izjav oziroma stavkov, ampak so prepoznavali in "kodirali" tudi posamezne sklope raziskovanih besedil. Kézdi in sodelavci niso obdelovali le suicidalnih zapisov, ampak tudi telefonske klice potencialnih samomorilcev, ter literarna dela, relevantna za samomorilnost. Kot kontrolni vzorec so uporabili prepise nujnih telefonskih klicev na urgentno policijsko telefonsko številko ter časopisne članke, nerelevantne za samomorilnost. Ugotovili so, da je najbolj relevantna spremenljivka za samomorilni diskurz "zanikanje" oziroma koda "3". Med ostalim so "kodirali" tudi Dantejevo Božansko komedijo in so ugotovili, da vsi madžarski prevodi tega teksta vsebujejo signifikantno več zanikanj kot Italijanski izvirnik, kot tudi to, da vsak poznejši madžarski prevod vsebuje več zanikanj od prejšnjega, kar je v skladu z rastjo madžarske stopnje samomorilnosti. Na podlagi teh podatkov je Kézdi (1990) zgradil koncept o medsebojni pogojenosti kulture in samomorilnosti. Smatra, da je samomorilnost koda oziroma simbol kulture in da se ta "prepojenost" kulture s samomorilnim diskurzom manifestira v visoki stopnji uporabe negacij. Diskurz samomorilnosti po tem lahko dojamemo kot dejstvo, ki je prisotno, ne glede na našo trenutno samomorilnost. Ta skrit diskurz se razkriva v poantah umetniških del, v medijih, v simboličnih uprizoritvah, kot tudi o v uporabi zanikanj v tistih govornih situacijah, v

katerih druge kulture ne uporabljajo negacije. Zanikanje je torej sredstvo, skozi katerega se zrcali samomorilnost madžarske kulture.

Fekete (Osváth in dr., 1996) je mlajši madžarski suicidolog, ki sledi tradiciji Kézdiya in njegove delovne skupine s tem, da se ukvarja s problematiko primerjalne transkulturne analize suicidalnih diskurzov. Fekete in kolegi so opravili precej široko primerjalno raziskavo "suicidalnih zapisov", nastalih v Angliji, v Nemčiji in na Madžarskem. Ti podatki jasno kažejo, da dokumenti, napisani v madžarščini vsebujejo veliko več negacij, kot zapisi iz drugih dveh dežel, ki sta znani po precej nižji stopnji samomorilnosti kot Madžarska. Zanimiva je ugotovitev, da pravzaprav statistična stopnja zanikanja v madžarskem vzorcu negativno korelira s stopnjo neposrednih samomorilnih izjav. V angleškem oziroma nemškem vzorcu je namreč veliko več neposrednih samomorilnih izjav in veliko manj zanikanj kot v madžarskem vzorcu. To pomeni, da je visoka stopnja samomorilnosti nekega ljudstva povezana z dejstvom, da celo samomorilci uporabljajo govorne rešitve v samomorilnih tekstih, ki omogočajo izogibanje neposrednemu govorjenju o smrti oziroma samomorilnosti. To le še dodatno potrjuje Kézdiyjeve (1994, 1995) teze, da je zanikanje pravzaprav "koda" samozanikanja in samomorilnosti v madžarski kulturi. Ta dognanja je Kézdi (1990) s pridom uporabil tudi v preventivne namene, tako da je pokazal na dejstvo, da na samomorilnost posameznika v madžarski kulturi ne opozarjajo neposredne suicidalne izjave, ampak je smiselno več pozornosti posvečati množični uporabi zanikanj s strani suicidalno ogroženega človeka.

Iz do sedaj povedanega je razvidno, da večina raziskovalcev obravnava poslovilna pisma samomorilcev kot edinstven diskurz in le z namenom, da bi razkrili določene značilnosti in zakonitosti, ki bi lahko prispevale k uveljavitvi določenih teoretičnih konceptov, ki bi prispevali k pojasnitvi predsamomorilnega dogajanja s posameznikom - samomorilcem. Torej kot matriko, na katerem lahko preizkusijo in potrdijo določeno znanstveno metodologijo.

Poslovilno pismo ali suicidalni zapis?

Prvi resni problem pri raziskavi dokumentov, relevantnih za samomor posameznika, se pojavi že ob imenovanju teh. Angleščina namreč imenuje ta besedila "suicide notes", kar jasno govori o tem, da gre za spise, najdene po samomorilnem dejanju in o katerih policija oziroma sodne oblasti menijo, da so tako ali drugače povezani s samomorom posameznika. Lahko predpostavimo, da oblasti zbirajo tovrstne dokumente z namenom, da razčistijo vzroke nasilne smrti, ugotovijo identiteto samomorilca, kot tudi zato, da pridobijo morebitne informacije o vpletenosti drugih oseb v predsamomorilna dogajanja posameznika. Torej preiskovalni in sodni organi "lege artis" določijo, kateri dokumenti so relevantni za samomor posameznika. Ker je takšna oblika zbiranja besedil običajna v tradiciji tovrstnih raziskav, je skorajda nujno, da se vzorec določi po teh kriterijih.

Medtem ko anglosaksonska literatura uporablja izraz "suicide notes", se v srednjeevropskih jezikih uporablja izraz, ki v prevodu ustreza slovenskemu izrazu "poslovilno pismo". Pri tem ne gre zanemarjati, da izraz "poslovilno pismo" nosi določen, s tradicijo determiniran pomen. Vendar pa se hitro pokaže, da dokumenti, ki jih policija zbere in obravnava kot relevantne za samomor, ne predstavljajo le "poslovilnih pisem", kot si jih predstavljamo. Ti dokumenti pravzaprav predstavljajo precej heterogeno skupino besedil, ki so napisana z različnimi nameni in nosijo različno narativnost. Verjetno bi bolj ustrezala opredelitev za naziv "spisi samomorilcev" ali "suicidalni zapisi", kot ustrezen sinonim za "suicide notes". Kot bo to kasneje razvidno, "poslovilna pisma" predstavljajo le del teh besedil.

Predpostavke raziskave "zapisov samomorilcev"

Tako ameriški kot tudi evropski avtorji pogosto poročajo o precejšnjih težavah pri pridobivanju ustreznih vzorcev besedil, povezanih s samomorom. Osebno nisem naletel na takšne težave, saj sem od Ministrstva za notranje zadeve na precej enostaven način pridobil vsa poslovilna pisma, ki so bila napisana v letu 1993. V svoji vlogi za pridobitev teh dokumentov sem sicer zagotovil, da se bo moja raziskava omejila le na analizo strukture in vsebine "suicidalnih zapisov", tako da ne bo prišlo do objave ali zlorabe osebnih podatkov samomorilcev, ali delov omenjenih dokumentov. S tem sem se vsekakor odrekel možnosti analize demografskih in drugih podatkov tistih samomorilcev, ki pustijo za sabo tovrstne dokumente. Sicer pa je iz dosegljivih znanstvenih podatkov tudi sicer razvidno, da so ti demografski podatki samomorilcev precej nerelevantni za suicidološke raziskave (O'Donnel in dr., 1993). Takoj po tem, ko sem dobil zajeten ovitek s suicidalnimi zapisi, sem se lotil branja s precejšnjim zanimanjem. S strokovnega stališča me je predvsem zanimala fenomenologija zanikanja, ker me je k raziskavi vzpodbudila pripadnost tradiciji že omenjene madžarske suicidologije. Vendar se je za mojim strokovnim zanimanjem nedvomno skrivalo tudi zanimanje za narativnost poslovilnih pisem glede na to, o čem in s kakšnim namenom se kdo loti pisanja pred samomorilnim dejanjem.

Pridobljene suicidalne zapise sem večkrat prebral - moral sem namreč narediti prepis rokopisov, izdelati sistem raziskovalnih kriterijev, na koncu pa opraviti "koderanje" besedila. Na ta način so poslovilna pisma postala zame precej "experience-near" izkušnja (Geertz, 1994). Vsi ti dokumenti so (vsaj v času branja) vplivali na moja čustva in misli. Z nekaterimi avtorji zapisov sem se lahko identificiral, druga pa so prebudila v meni občutke stiske, nemoči ali celo jeze. Na splošno pa vsekakor velja, da so me suicidalni zapisi potrli. Čeprav sem se naloge lotil s precej dobro teoretično pripravljenostjo, sem kaj kmalu ugotovil, da narativnost suicidalnih zapisov le delno izpolni moja pričakovanja do vsebin tovrstnih spisov. Tako sem s čedalje večjo stisko iskal metodologijo za čim bolj učinkovit in "gost" opis slovenskih suicidalnih zapisov in

na ta način razkril tiste posebnosti, ki so nedvomno značilne za tovrstno izražanje in se skrivajo za raznolikostjo jezikovnih izrazov in osebnega sloga. Kmalu sem začel iskati tudi vzorec, po katerem bi lahko primerjal suicidalne zapise samomorilcev. Tako sem pravzaprav po naključju naletel na celo knjigo poslovilnih pisem "padlih za svobodo" med II. svetovno vojno (Ževart in Terčak, 1978). Med prebiranjem naključno izbranih poslovilnih pisem talcev - rodoljubov sem se začel zavedati precej jasnih razlik med temi zapisi in zapisi samomorilcev.

Na podlagi teh spoznanj sem izdelal sistem kriterijev, ki sicer razbijejo dramatičnost izpovedi posameznega avtorja, vendar s pomočjo katerih lahko oblikujemo spoznanje o tem, kaj pravzaprav je poslovilno pismo ali "zapis samomorilca".

Metoda

Udeleženci, materiali in postopek

Raziskava torej temelji na analizi 50 "suicidalnih zapisov" in 45 poslovilnih pisem talcev, ustreljenih med II. svetovno vojno na Slovenskem, predvsem na Štajerskem. "Zapisi samomorilcev" izvirajo iz arhiva Ministrstva za notranje zadeve, predstavljajo skupek vseh tovrstnih dokumentov, zbranih v letu 1993. V vzorec nisem vključil nekaj dokumentov, ki so bili nečitljivi ali pisani v tujem jeziku s strani tujca, ki je samomorilno dejanje izpeljal na Slovenskem. Poslovilna pisma talcev pa sem izbral po naključju iz zbirke tovrstnih pisem (Ževart in Terčak, 1978).

Na podlagi spoznanj iz strokovne literature ter po večkratnem branju besedil sem izoblikoval sistem kriterijev, ki naj bi zrcalil tiste psihološke, kognitivne, semantične in semiotične značilnosti, ki bi lahko prispevali k interpretaciji diskurza "suicidalnih zapisov" in "poslovilnih pisem". Čeprav je vprašalnik (glej prilogo 1) sestavljen na podlagi intuitivnega pričakovanja do relevantnosti določenih spremenljivk, se vseeno jasno prepoznajo odtisi tradicije različnih suicidoloških šol. V vprašalniku so precej eklektično kombinirane tiste spremenljivke, ki lahko dajejo ustrezne informacije, s pomočjo katerih je možno izpeljati interpretacijo vzorcev. V fazi izdelave vprašalnika je prišlo tudi do preizkušanja veliko drugih spremenljivk, vendar so se te pokazali za premalo jasne oziroma za nerelevantne. Zato v končno obliko vprašalnika niso bile vključene. Med te, neuporabne spremenljivke sodijo tudi tiste, ki bi lahko pokazale vsidranost besedil v času in prostoru. Na žalost so se tudi te pokazali za "neznačilne". Po opravljeni raziskavi se je pojavila potreba po daljnem razčlenjevanju izjav, ki vsebujejo neko obliko zanikanj. Pokazalo pa se je, da so določene informacije o strukturnih elementih besedil veliko bolj pomembne in uporabne. Prav tako tudi informacije o čustvih, ki se izražajo v besedilih. Tovrstne raziskave je že v petdesetih letih publiciral Tuckman s sodelavci (Tuckman, Kleiner in Lawell, 1959, 1960). Uporabljene spremenljivke so vsekakor podrejene pragmatičnemu razlogu, interpretaciji razlike med

poslovnimi pismi in suicidalnimi zapisi.

Rezultati

Struktura besedil

Kljub pričakovanjem se je pokazalo, da so suicidalni zapisi samomorilcev in poslovilna pisma talcev pravzaprav precej kratka besedila, ki niso daljša od strani formata A5, izpisane na roko.

Kot je to razvidno iz tabele 1, se povprečna dolžina suicidalnih zapisov in poslovilnih pisem ne razlikujeta. Določena razlika se lahko opazi le v dolžini posameznih izjav. Še bolj očitna pa je razdelitev dolžin suicidalnih zapisov in poslovilnih pisem samomorilcev.

Iz podatkov v tabeli 2 je razvidno, da je dolžina suicidalnih zapisov precej heterogena v odnosu na poslovilna pisma. Pri teh namreč razporeditev dolžine besedil spremlja Gaussovo krivuljo. Pri suicidalnih zapisih pa se lahko opazi precej veliki odstotek precej kratkih zapisov, kot tudi nekaj kar precej dolgih, z dolžino čez 180 besed. Poleg dolžine besedil so precej pomembne značilnosti tudi strukturne lastnosti besedil, kot je prisotnost ali odsotnost naslovnikov, poslovitvene fraze oziroma podpis avtorja (tabeli 3 in 4) in podobno.

Tabela 1: Povprečna dolžina (A) in povprečno število besed v eni izjavi (B)

A	besed
suicidalnih zapisov	76,3
poslovnih pisem	85,5
B	
suicidalni zapisi	9,4
poslovilna pisma	7,9

Tabela 2: Dolžina suicidalnih zapisov in poslovilnih pisem

št. besed	<i>suicid. zapisi v %</i>	<i>poslov. pisma v %</i>
od 0-30	26	11
od 31-60	26	28
od 61-90	12	17
od 91-120	12	15
od 121-150	12	11
od 151-180	0	6
od 181-210	10	6
od 210 →	2	0

Tabela 3: Podatki o naslovnih v odstotkih

naslovnik	suicid. zapisi	poslov. pisma
ni	18	2
eden	28	44
več	30	53
ni dol.	14	0
vsota	72	97

Tabela 4: Podatki o poslovnih izjavah, o podpisu na koncu, o namembnosti suicidalnih zapisov oziroma poslovnih pisem in o čustvih, ki jih je moč zaslediti v suicidalnih zapisih oziroma v poslovnih pismih

	suicidalni zapisi	poslovilna pisma
podatki o poslovnih izjavah		
poslovitev	58	95
podatki o podpisu na koncu		
podpis	54	91
podatki o namembnosti suic. zapisov oz. poslovnih pisem		
pogreb	16	2
zapuščina	34	28
navodila za lociranje samomorilca	10	0
podatki o čustvih, ki se lahko zasledijo v suic. zapisih oz. posl. pismih		
brez	26	13
krivda	20	42
ljubezen	26	22
žalost	2	8
strah	4	0
sram	0	0
jeza	12	2
bolečina	10	4
drugo	0	6

Naslovljenost suicidalnega zapisa oziroma poslovnega pisma je precej pomembna. Prisotnost določenega naslovnika namreč veliko pove o vpletenosti avtorjev teh spisov v medosebne odnose. Precejšen je odstotek (kar 32 %) tistih suicidalnih zapisov, ki ne omenjajo naslovnika in niso namenjeni določeni osebi. Ta podatek je v precejšnjem nasprotju z dejstvom, da so skoraj vsa poslovilna pisma talcev namenjena neki osebi oziroma nekim osebam. O interpersonalni zasidranosti tekstov govorijo tudi podatki o poslovnih frazah ter o podpisu (tabela 4).

Prisotnost oziroma odsotnost poslovnih fraz oziroma podpisov, skupaj s

podatki o naslovniku in z dolžino besedil predstavlja osnovne strukturne podatke, ki v tem primeru zrcalijo homogenost oziroma nehomogenost določenega diskurza. Za nehomogenost suicidalnih zapisov govorijo podatki, ki razkrivajo določeno "usmerjenost" teh zapisov. Kar 60 % suicidalnih zapisov vsebuje informacije, ki se nanašajo na določene zapuščinske zadeve, na okoliščine in način pogreba, kot tudi na to, kje se nahajajo posmrtni ostanki avtorja - samomorilca. Pravzaprav, ti elementi precej prispevajo k heterogenosti suicidalnih zapisov. V ozadju teh besedil torej lahko razkrijemo diskurzivne skripte, ki so značilni za testamente, v smislu navodil za razdelitev premoženja ali za izpeljavo pogreba. Precej zanimivo je tudi to, da le ena tretjina poslovilnih pisem talcev vsebuje informacije o možni zapuščini. To dejstvo bi lahko tolmačili tudi z večjo revščino pred petdesetimi leti, vendar tudi oporoke samomorilcev ne vsebujejo informacij o kakšnem velikem imetju. Verjetno gre pri tem bolj za razliko med dojetjem smisla in pomena suicidalnih zapisov oziroma poslovilnih pisem. Z druge strani kar nekaj, sicer zelo kratkih, suicidalnih zapisov sporoča lokacijo, kjer se nahajajo posmrtni ostanki samomorilca. Tovrstnih besedil seveda ni možno odkriti med poslovilnimi pismi talcev. Čustva, ki se izražajo v samomorilnih zapisih, že precej dolgo zanimajo suicidologe. Tuckman je že leta 1959 poročal (Tuckman in dr., 1959) o emocionalnih vsebinah poslovilnih pisem. Na prisotnost vsebin, ki izražajo hudo psihično bolečino, opozarja tudi Leenaars (1988, 1992).

Primerjava suicidalnih zapisov in poslovilnih pisem omogoča interpretacijo razlik, ki jih je moč opaziti med dvema vzorcema. Zanimivo je, da precej več odstotkov suicidalnih zapisov ne izraža nobenih čustev. V obeh vzorcih sicer dominirajo čustva, kot sta ljubezen in občutki krivde. Precej presenetljiva je visoka stopnja krivde pri talcih, kar je težko razložiti zgolj z dejstvom, da so družine ujetih rodoljubov precej trpele zaradi odporne dejavnosti družinskega člana - avtorja poslovilnega pisma. Poleg drugih lahko tudi te podatke interpretiramo kot dokaz za spremembo identitete žrtev v ekstremnih življenjskih okoliščinah. Prav tako je presenetljivo, da poleg precej visoke stopnje izražanja "depresivnih" čustev, kot so krivda, žalost in bolečina, suicidalni zapisi vsebujejo tudi kar precej elementov, ki izražajo jezo. Bilo bi sicer logično pričakovati veliko več jeze pri domoljubih, ki so bili bolj ali manj nedolžni in s strani okupacijskih oblasti obsojeni na smrt, vendar v njihovih poslovilnih pismih ni možno najti vsebin, ki bi govorile o jezi do sovražnika.

Za interpersonalno utemeljenost suicidalnih zapisov in poslovilnih pisem govori poleg čustvenih elementov tudi "usmerjenost" posameznih izjav (tabela 5). Iz teh dejstev lahko sklepamo o tem, o kom in komu govorijo ta besedila. Podatki izjav "P" predstavljajo podatke o tistih izjavah, ki se nanašajo na pisca določenega teksta. Razlike med podatki "P" in "P1" izhajajo iz kriterijev, na podlagi katerih lahko določeno izjavo uvrstimo med izjave, relevantne za pisca. "P" izjave ne vsebujejo nujno osebne zaimke (jaz, mene, moj, itd.), vendar je možno izjavi dodati eno od teh besed, brez pačenja izvorne strukture in pomena izjave. Npr. "Mislim nate" - v "Jaz mislim nate". Podatki "P1" pa predstavljajo le število omenjenih osebnih zaimkov v določenem besedilu. Ker je možno "P1" podatke dobiti tudi s pomočjo računalniške analize besedil, je pomembno primerjati te podatke s podatki "P", ki jih je možno pridobiti le s poglobljeno

ne-računalniško analizo. "N" podatki se nanašajo na naslovnika oziroma naslovnike. "N1" podatki pa predstavljajo število relevantnih osebnih zaimkov (vi, ti, vas, tebe, vaše, tvoje, itd.). Presenetljivo je, kako se kaže popolnoma drugačno razmerje P-P1 in N-N1 v vzorcu suicidalnih zapisov in poslovnih pisem. Te razlike jasno izražajo razlike v diskurzivnem vzorcu teh pisem. Značilno višja stopnja prisotnosti osebnih zaimkov v suicidalnih zapisih govori v prid naglašeni zasidarnosti izjav v "osebnih deiktčnih elementih". Za to posebnostjo verjetno stojijo značilni vzorci kognitivnega procesiranja informacij. Podatki govorijo tudi o tem, da je v obeh vzorcih več kot polovica izjav "usmerjena" na avtorja ali na naslovnika zapisa oziroma pisma. Značilno je tudi to, da je v vzorcu suicidalnih zapisov veliko več izjav "nanaša" na avtorja, kot na naslovnika. V vzorcu poslovnih pisem najdemo kar precej takšnih izjav, ki se nanašajo tako na avtorja kot na naslovnika.

Precej visok odstotek vseh izjav (20 %) v obeh vzorcih govori o naravi odnosov med avtorjem in naslovnikom. Zanikanja predstavljajo pomemben element suicidalnega oziroma poslovnega diskurza. Precej višja stopnja zanikanj v vzorcu suicidalnih zapisov ustreza pričakovanjem na podlagi madžarskega vzorca. Verjetno je kar precej velika razlika v vlogi zanikanj v odnosu na strukturo zapisov oziroma pisem. V petdesetih suicidalnih zapisih je vsega skupaj le 7 (14 %) religiozno obarvanih izjav. V poslovnih pismih talcev pa je prisotno kar nekaj izjav z vsebino, ki izraža verovanje v Boga in v "onstranstvo". Več teh izjav je identičnih v pismih različnih piscev, kar lahko govori o univerzalnosti "belief" sistema slovenske družbe v štiridesetih letih. Pomanjkanje tovrstnih izjav v zapisih samomorilcev lahko govori v prid nerelevantnosti diskurza religije za predsamorilni proces. Sicer že Durkheim (1967) ugotavlja, da je pripadanje določeni religiji pomemben dejavnik v samomorilnosti naroda (zanimivo bo spremljati morebitno spremembo suicidalnega diskurza ob ponovni afirmaciji religioznega

Tabela 5: Podatki o izjavah, ki so relevantne za avtorja oziroma za naslovnika, o izjavah, ki izražajo neko vrsto razmerja (npr. med p in n) in podatki, ki se nanašajo na zanikanja v izjavah

	suicidalni zapisi	poslovilna pisma
podatki o izjavah, ki so relevantni za avtorja oz. za naslovnika		
izjave P	51	62
izjave P1	45	31
izjave N	36	59
izjave N1	44	26
podatki o izjavah, ki izražajo neko vrsto razmerja med P in N (%)		
razmerje	21	19
podatki, ki se nanašajo na zanikanja v izjavah (%)		
zanikanja	31	19

verovanja).

Podatki o doživljanju okolja kot tudi o samorefleksiji avtorjev so precej pomembni v razumevanju pomena suicidalnih zapisov in poslovilnih pisem (tabela 6). Najbolj vznemirljivo je dejstvo, da je največje odstopanje v negativni refleksiji pomembnih oseb. Visoka stopnja negativne refleksije v samomorilnem vzorcu potrjuje podatke o jezi kot precej značilni čustveni komponenti samomorilnega diskurza. Nenavadna je tudi visoka stopnja negativne avtorefleksije v vzorcu poslovilnih pisem talcev. Podatki o odgovornosti določene osebe za smrt - samomor le potrjujejo podatke ki govorijo o prisotnosti agresivnosti v presuicidalnem dogajanju. Očitno je, da suicidalni zapisi v precejšnjem odstotku vsebujejo izjave, ki reflektirajo odgovornost avtorja zapisa oziroma neke druge določene osebe, medtem ko je v poslovilnih pismih prisoten kar precejšen odstotek izjav, ki odgovornost za tragična dogajanja prenesejo na usodo ali na Boga.

Podatki, ki govorijo o tem (tabela 7), kakšen odstotek suicidalnih zapisov oziroma poslovilnih pisem vsebuje neposredne izraze za smrt oziroma umiranje, potrjujejo ugotovitve madžarskih suicidologov, da suicidalni zapisi visoko suicidalnih kultur dokaj redko vsebujejo neposredno izražanje smrti oziroma samomorilnega namena.

Nasprotno s tem kar precejšen odstotek poslovilnih pisem vsebuje tovrstne izraze.

Poslovilna pisma

Kot je to razvidno iz predstavljene raziskave, poslovilna pisma talcev kažejo precej homogen vzorec. Poslovilna pisma so približno enako dolga, vsebujejo iste strukturne in vsebinske elemente, izražajo podobna čustva itd. Torej, večina poslovilnih pisem je dolga od 60 do 80 besed. Skoraj vsa so naslovljena na eno ali več znanih oseb in se končajo s frazo poslovitve in s podpisom. Prvi stavek pisma po pravilu sporoča dejstvo,

Tabela 6: Podatki o refleksivnih oziroma avtorefleksivnih izjavah ter podatki o odgovornosti

podatki o refleksivnih oz. avtorefleksivnih izjavah (%)		suicidalni zapisi	poslovilna pisma
<i>samorefleksija</i>	ni	36	35
	negativna	48	40
	pozitivna	16	24
<i>refleksija</i>	ni	32	25
	negativna	38	4
	pozitivna	32	68
podatki o odgovornosti (%)			
<i>odgovornost</i>	ni	46	60
	pisec	16	4
	določena	28	0
	nedoločena	1	33

Tabela 7: Podatki o izjavah, ki vsebujejo neposredne izraze o smrti in umiranju

podatki o izjavah, ki vsebujejo neposredne izraze o smrti in umiranju (%)	suicidalni zapisi	poslovilna pisma
neposredne izjave o smrti	28	62

da je avtor obsojen na smrt oziroma da bo usmrčen. Emocionalna vsebina se deli na izraze ljubezni in krivde. Krivda se večinoma pojavi v kontekstu trpljenja, ki ga je avtor pisma povzročil svojim bližnjim s svojimi preteklimi dejanji. Avtor po tem velikokrat prosi za odpuščanje ali se tega odpoveduje z izrazom, "kako ni potrebno žalovati za njim."

Večina izjav, ki tvorijo poslovilna pisma (kar 60 %) se nanaša na avtorja oziroma na naslovnika. Zanimivo je vendar, da se pri tem uporablja relativno malo osebnih zaimkov. Kar precej izjav (20 %) se ukvarja z odnosi med avtorji in naslovniki. Ti odnosi se pokažejo tudi skozi naravo avtorefleksij in refleksij. V 40 % vseh poslovilnih pisem se avtorji vidijo v negativni luči, vendar naslovnike skoraj vedno pokažejo v pozitivni luči. Zanikanja se po navadi nanašajo na zanikanje trpljenja avtorja ali na zanikanje namernosti v trpljenju, ki ga je domnevno povzročil svojim bližnjim. Več kot 60 % poslovilnih pisem vsebuje eno ali več neposrednih izrazov za smrt ali umiranje. Odgovornost za smrt se omenja zelo redko, če se, pa le v smislu nepredvidljive usode, ki se je "poigrala" z žrtvijo. Na podlagi opisanih značilnosti se pokaže, da poslovilna pisma talcev enakomerno nosijo informativne izjave (o usmrčitvi, o zapuščini, o prisotnih osebah itd.), kot tudi "vljudnostne" izjave, ki temeljijo na določeni lojalnosti, pripadnosti, ali na gestah "dobre volje". S pozitivno refleksijo in z negativno samorefleksijo avtorji poslovilnih pisem sporočajo, da se zavedajo relevantnosti splošnega družbenega diskurza in da smatrajo svoje (odporniško) delovanje za deviantno (v smislu greha ali napake). Na ta način se pravzaprav odrekajo pravici do "svoje" resnice. Iz tega lahko sklepamo ne le na to, da so (predvsem mlajši ljudje) svojo konspirativno dejavnost opravljali proti volji svojih družin ali skupnosti, kot tudi to, da so se kar precej zavedali gorja, ki so ga s tem povzročali svojim bližnjim.

Iz že opisanih značilnosti poslovilnih pisem jasno izhaja, da je namen večine teh spisov predvsem *rekonstrukcija* odnosov med avtorjem in skupnostjo. Iz podatkov o stopnji negativne avtorefleksije lahko sklepamo, da so se avtorji v precej visokem odstotku zavedali svojega položaja "outsiderja" glede na diskurz družine, skupnosti oziroma družbe. K tem stališčem je zagotovo prispeval tudi proces sankcioniranja odporniškega vedenja. Sankcije, nesorazmerne "krivdi", so spremenile pomen manjših ali večjih odporniških dejanj. Očitno se je večina avtorjev prepoznala kot kršitelja določenih pravil. Poslovilna pisma torej lahko smatramo kot dejanja ponovnega povezovanja s skupnostjo, ki daje gotovost pripadnosti določeni kulturi oziroma tradiciji.

Tovrstna dejanja verjetno prispevajo k zlivanju individualnega Selfa s kolektivnim in na ta način omogoča neko vrsto varnosti, ki je potrebna da se pogleda smrti v oči, kar se odraža tudi na možnost verbalizacije teh besed oziroma na integracijo ideje

minljivosti. K integraciji smrti v diskurz poslovilnih pisem je verjetno prispevalo tudi sprejemanje religioznega verovanja v obstoj "onstranskega" življenja. Na ta način se namreč pokaže perspektiva, ki se v nekaterih pismih zrcali v izjavah, češ da smrt pomeni srečanje s sorodniki ali znanci.

Suicidalni zapisi

Interpretacija poslovilnih pisem talcev je zaradi precejšnje homogenosti vzorca dokaj enostavna. Ugotovitve, ki veljajo za večino poslovilnih pisem, veljajo pravzaprav skoraj za vse. Suicidalne zapise bi bilo precej težko interpretirati na podoben način, že zaradi tega, ker je vzorec poslovilnih pisem precej nehomogen. To se izraža v strukturnih raznolikostih, kot tudi v vsebini zapisov. Suicidalne zapise Slovenskih samomorilcev je možno razvrstiti na osnovi več vzorcev. Iz podatkov, ki govorijo v prid "usmerjenosti" tekstov, lahko razberemo, da kar 60 % zapisov vsebuje izjave informativne vsebine, ki izražajo sporočila samorilca glede pogreba, zapuščine oziroma nahajališča posmrtnih ostankov. Suicidalni zapisi torej velikokrat delujejo kot oporoče. Nekatere so podpisane tudi s strani prič, iz česa je možno sklepati, da posameznik takrat še ni verbaliziral svojih samomorilnih namenov. Oporoče, sporočila itd. sledijo strukturnim značilnostim in vsebinam tovrstnih besedil nesamomorilnih avtorjev. Tovrstni zapisi kar precej odstopajo od zapisov, ki predstavljajo večjo relevantnost za presuicidalno dogajanje.

Presuicidalni diskurz se očitno ne manifestira v jasnih skriptih suicidalnih zapisov. Vendar iz določenih fragmentov lahko razberemo določene mehanizme in vzorce kot tudi smisel posameznih besedil. Tovrstno delo namreč ustreza logiki hermenevitične raziskave, ki temelji na razumevanju drobcev, ki potem prispevajo k razumevanju celote, kar pa prispeva k razumevanju delov. V tem kroženju tudi sama interpretacija predstavlja le stadij spoznavanja in razumevanja, ki se samoumevno nikoli ne konča. Iz primerjave s poslovilnimi pismi je razvidno, da so suicidalni zapisi manj značilno usmerjeni in vezani na določeno osebo (osebe) v vlogi naslovnika. To dejstvo podpira tudi pomanjkanje poslovilnih fraz in podpisov vsaj v polovici zapisov. Dokler je zgradba poslovilnih pisem samomorilcev precej "uniformna", pri suicidalnih zapisih ni možno zaslediti določenega vzorca. Nedostatek naslovnika in podpisa poruši trojno zgradbo besedila, tako značilno za poslovilna pisma. Suicidalni zapisi pogosto dajejo vtis, da so v pisni obliki nadaljevani monologi, vodeni v prisotnosti ali odsotnosti poslušalcev. Pisna oblika suicidalnih zapisov daje še bolj vtis dokončnosti in nespremenljivosti.

Madžarska suicidološka tradicija izpostavlja pomembnost zanikanj kot statistično "trdih" značilnosti suicidalnega diskurza. V slovenskem vzorcu se je potrdila visoka stopnja zanikanja v suicidalnem "znakovnem sistemu". Pravzaprav se značilni suicidalni zapisi lahko ločijo od manj značilnih (testamenti, sporočila o nahajališču posmrtnih ostankov itd.) po tem, da ti vsebujejo manj zanikanj kot tudi manj osebnih zaimkov, ki se nanašajo na avtorja - samomorilca oziroma na pomembne osebe iz okolja, ki niso nujno naslovniki. Kot je iz podatkov razvidno, se zanikanja pojavijo približno v tretjini vseh izjav. Značilno je tudi to, da je razlika med številom izjav, ki se nanašajo na

naslovnika oziroma avtorja in številom osebnih zaimkov veliko manjša kot pri poslovilnih pismih talcev. Iz tega lahko sklepamo, da je naglašena uporaba osebnih zaimkov precej relevantna za suicidalni diskurz in je precej pogosto povezana z zanikanji. V poslovilnih pismih talcev se namreč zanikanja po navadi nanašajo na zanikanje trpljenja avtorja ali na zanikanje namernosti v domnevno povzročenem trpljenju. Za suicidalne zapise to ni značilno, znotrajtekstovna funkcija zanikanj se lahko zasledi na več vzorcih. Zanikanje služi kot:

- zanikanje dejstev, na katerih sloni mnenje drugih oseb o samomorilcu;
- ugotovitev nerazumavanja s strani okolja;
- zanikanje prej preferiranih dejstev;
- zanikanje možnosti sprememb;
- naznanitev nezmožnosti življenja.

Zanikanje pogostokrat služi namenu dekonstrukcije realnosti, ki se gradi na določenem "sistemu verovanj", ki je interpersonalno in kulturno utemeljen. Npr.

"... moje notranjosti nikdar nihče ni razumel, ker nikoli nisem imela moči, da bi to komu povedala, nikoli ni nihče verjel moji bolezni ..."

"... Ne bi prenesla tvojega prezira, ko boš zvedel za mojo nezmožnost in nesposobnost ..."

Zanikanje je torej zelo pomembno orodje samomorilnega diskurza. Namreč, zanikanje je način, s pomočjo katerega je možno ambivalentnost spremeniti v določeno obliko gotovosti. Ambivalenca namreč predstavlja pomembno komponento kriznega in presuicidalnega dogajanja. Namreč, ko incidence okoliščin in preteklih osebnih izkušenj lahko spremeni gotovost vsakdanjega življenja v negotovost in rahljanje sistema pomenov, ki "vežejo" posameznika v splet odnosov in realnosti. V tem obdobju je v središču pozornosti problem prihodnosti. S časovnim potekom suicidalne krize upanje v prihodnost kopni in se s tem do neznočnosti povečuje stopnja anksioznosti. Vsem suicidologom je dobro znano dejstvo, da se samomorilci velikokrat spremenijo pred samomorilnim dejanjem. Na dan samomora ali kakšen dan prej postanejo umirjeni, poglobljeni in gotovi vase. Glede na čas nastajanja bi lahko suicidalni zapisi predstavljali pisne odtise tega stanja.

Zanikanje je izredno priročno sredstvo za hitro in učinkovito dekonstrukcijo realnosti. Izjava v smislu "mene nikoli nihče ni ljubil" predstavlja pravzaprav idealen vzorec, kako se izogniti dvomu v pomene, ki izhajajo iz aktualnih ali osebno-historičnih povezav s svetom. Novoodkrita "realnost" samomorilca, ki temelji na tovrstnih negativnih sklepih, postane zagotovo trdna in nedotakljiva za ves zunanji svet. Vendar na ta način ni možno ustvariti realnosti, ki bi prenesla izkušnjo prihodnosti. Tako nastalo stanje se lahko imenuje "stanje odklopljenosti" ali "disconnectedness", kjer so referenčne vezi in odnosi s "signifikantnim" okoljem pretrgani. Simbolično je možno

takšen konstrukt primerjati s središčen tornada, kjer je blažen mir in tišina, vendar brez prihodnosti, "svoboda" in "prihodnost" sta na drugi strani neprehodnega viharnega prstana. Te predstave se precej ujemajo z ugotovitvami Becka (Heller, 1996), ki trdi, da je izguba zaupanja v prihodnost bolj relevantna za samomorilnost kot manifestna depresivnost oziroma žalost posameznika.

Literatura

- Durkheim, E. (1967). *Az öngyilkosság [On suicide]*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Geertz, C. (1984). *Az értelmezés hatalma [The power of interpretation]*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Heller, Á. (1996). *The power of shame*. London: Rutledge.
- Kézdi, B. (1986). *Kódolási útmutató [Coding instructions]*. Neobjavljen rokopis [unpublished manuscript].
- Kézdi, B. (1990). *Öngyilkosság, nyelvi kommunikáció, kultúra [Suicide, verbal communication, culture]*. Neobjavljena disertacija [Unpublished dissertation]. Pécs: University of Pécs.
- Kézdi, B. (1994). *Önpusztítás és lelki egészség [Self-destructiveness and mental health]*. Budapest: Közélet.
- Kézdi, B. (1995). *A negatív kód [The negative code]*. Pécs: Pannonia könyvek.
- Leenaars, A. (1988). *Suicide notes*. New York: Human Sciences Press.
- Leenaars, A. (1992). Suicide notes from Canada and the United States. *Perceptual and Motor Skills*, 74, 278-285.
- Leenaars, A. in Lester, D. (1988). The significance of the method chosen for suicide in understanding the psychodynamics of the suicidal individual. *Omega*, 19 (4), 311-314.
- Lester, D. (1991a). Accuracy of recognition of genuine versus simulated suicide. *Personality and Individual Differences*, 12, 765-766.
- Lester, D. (1991b). Reliability of naive judges of genuine suicide notes. *Perceptual and Motor Skills*, 73, 942-943.
- Neisser, U. (1984). *Cognition and reality*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- O'Donnel, I., Farmer, R. in Catalan, J. (1993). Suicide notes. *British Journal of Psychiatry*, 163, 45-48.
- Oravecz, R. (1999). Inter-ethnicity and fascism at the end of the millenium. *Addictologia Hungarica*, 6, 223-247.
- Osváth, P., Fekete, S. in Tiringi, I. (1996). Szuicidium és szöveg [Suicide and discourse]. *Addictologia Hungarica*, 4, 5-13.
- Sheidman, E. in Farberow, N. (1957). *Clues to suicide*. New York: Mc Graw-Hill.
- Tuckman, J., Kleiner, R. in Lawell, M. (1959). Emotional content of suicide notes. *American Journal of Psychiatry*, 115, 59-63.
- Tuckman, J., Kleiner, R. in Lawell, M. (1960). Credibility of the suicide notes. *American Journal of Psychiatry*, 116, 1104-1106.
- Weintraub, E. (1981). *Verbal behaviour: Adaptation nad psychopathology*. New York: Springer.